

Nejvyšší orgány obrany státu v Československu v letech 1945 – 1991

Po osvobození republiky bylo nutno vybudovat orgány odpovědné za přípravu a zabezpečení obrany státu v míru i ve válce. Střetávání jednotlivých koncepcí a názorů na řízení obrany republiky se projevilo i v četných změnách nejvyšších řídicích a poradních orgánů. Vedle snah o prosazení sovětského modelu docházelo i k aktivaci těch institucí, které vznikly již v období první republiky. Hledání optimální struktury probíhalo zejména od roku 1945 do počátku roku 1951, kdy se ustanovily zcela nové orgány a situace se na několik let stabilizovala. I v této oblasti znamenal komunistický převrat v únoru 1948 zásadní zlom, neboť KSČ od té doby usilovala o převedení problematiky obrany státu zcela do kompetence stranických orgánů. Ty odrážely také vývoj komunistického režimu, který – aniž by změnil svou podstatu – prošel několika etapami: od stalinsky totalitní přes reformní až po normalizačně autoritářský.

Již v dubnu 1945 vznikla při předsednictvu vlády **Vojenská rada**, jejímž úkolem bylo projednávání otázek spjatých s organizací čs. armády, problematikou vojensko-politického a vojensko-ekonomického rázu, problematikou výchovy vojska a osvětové činnosti a personálních záležitostí. Ve funkci jejího předsedy se střídali náměstci předsedy vlády Josef David a Klement Gottwald. Členy byli jmenováni ministr národní obrany brig.gen. Ludvík Svoboda, státní tajemník MNO plk. Mikuláš Ferjenčík (i tato funkce navazovala na tradici první republiky a měla nahradit zrušenou funkci generálního inspektora branné moci), náčelník hlavního štábu div.gen. Bohumil Boček a ministr vnitra Václav Nosek. Tajemníkem a zapisovatelem byl ustanoven mjr. Jaroslav Procházka, pozdější náčelník Hlavní správy výchovy a osvěty.

Návrhy Vojenské rady podléhaly schválení vlády respektive jejího předsednictva. Prezident republiky však jako vrchní velitel ozbrojených sil neměl vůči vojenské radě žádné pravomoci (nemohl jmenovat ani odvolávat její členy ani vyžadovat zprávy o projednávaných problémech).

Prezident republiky dr. Eduard Beneš se však nechtěl vzdát svého vlivu na vývoj armády a prostřednictvím své Vojenské kanceláře svolával vojenské porady, na které zval ministra národní obrany, náčelníka hlavního štábu a další funkcionáře.

Tato dvojkolejnost vytvářela značné problémy, neboť vojenská rada prosazovala budování armády sovětského typu podle přijatého Košického vládního programu, zatímco prezident republiky prosazoval u některých jednotek (zejména letectvo) převzetí výzbroje a výcviku ze Západu. V lednu 1946 byl vypracován návrh vládního usnesení, který upravoval novou působnost vojenské rady. Návrh však nebyl přijat a rozhodnutím předsednictva vlády byla vojenská rada zrušena. Její úkoly převzalo předsednictvo vlády s ministerstvem národní obrany a experty. I toto řešení však bylo krátkodobé.

Již v únoru 1946 zahájil činnost **Generální sekretariát obrany státu (GSOS)** a krátce nato byla obnovena **Nejvyšší rada obrany státu (NROS)**. Ta navazovala na působení své stejnojmenné předchůdkyně, jež vznikla na základě Zákona o obraně státu z roku 1936, který i po roce 1945 zůstal v platnosti. Poválečná NROS vznikla 1. března 1946, ale její členové byli jmenováni až v říjnu téhož roku na základě výsledků parlamentních voleb.

Předsedou NROS se stal předseda vlády Klement Gottwald, členy místopředsedové vlády Petr Zenkel, Jan Šrámek, Ján Ursíny, Zdeněk Fierlinger, Viliam Široký, ministr národní obrany arm.gen. Ludvík Svoboda, ministr vnitra Václav Nosek a státní tajemník v MNO Ján Lichner.

Úkolem NROS bylo především projednávat přípravu potřebných hospodářských opatření pro období branné pohotovosti státu (zajištění výroby, regulace spotřeby, zásobování apod., přidělování pracovníků za branné pohotovosti státu), vypracovat válečný finanční plán atd. Současně jednala o postupném vybudování a vyzbrojování branné moci, poměrech v pohraničí a z hlediska obrany státu a branné moci posuzovala materiály, které předkládal ministr národní obrany nebo další ministři. Také její trvání bylo velmi krátké a NROS se v období od 23. října 1946 do června 1947 sešla pouze na třech zasedáních, neboť její činnost byla ochromena v důsledku narůstajících rozporů mezi stranami Národní fronty. NROS měla především projednávat otázky obrany státu dříve než budou předloženy jiným orgánům a zajistit předběžný souhlas všech stran Národní fronty. Tento stav, kdy jednotliví členové zastupovali strany národní fronty, nebyl po komunistickém převratu v únoru 1948 udržitelný. Spolu s NROS byl založen také **Meziministerský sbor obrany státu (MZOS)** jako její pracovní orgán. Jeho jednotlivé komise pracovaly až do roku 1950. NROS a MZOS byly formálně zrušeny až zákonem č. 40/1961 Sb. o obraně republiky.

Prvním orgánem, který měl zajistit přímé uplatnění vlivu KSČ na zajištění obrany státu, vojenskou výstavbu a budování armády, byl **Vojenský komitét při ÚV KSČ**. O jeho ustavení rozhodlo vedení KSČ na počátku roku 1949 a pověřilo jej řešením nejzávažnějších otázek obrany státu a budování armády. Jeho členy se stali K. Gottwald, R. Slánský, L. Svoboda, generálové Š. Drgáč, J. Procházka, B. Reicin a Vladimír Drnec, později také A. Zápotocký, A. Čepička, Jaromír Dolanský a Jan Satorie.

Již v roce 1949 počal být podle sovětského vzoru připravován zákon o obraně vlasti, který měl zajistit podklad pro širokou škálu opatření na úseku obrany a obranyschopnosti státu. Nejvyšším orgánem se měl stát **Státní výbor obrany vlasti** v čele s prezidentem republiky.

Protože činnost Vojenského komitétu se neosvědčila byla v mezidobí dočasně obnovena činnost Nejvyšší rady obrany státu (NROS). Její složení jmenoval v únoru 1950 prezident K. Gottwald – předsedou se stal premiér Antonín Zápotocký, členy ministři národní obrany L. Svoboda, vnitra V. Nosek a spravedlnosti A. Čepička, předseda Státního úřadu plánovacího Jaromír Dolanský a předseda branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění a generální tajemník KSČ Rudolf Slánský. Již na první schůzi došlo k odvolání vysokých vojenských představitelů, včetně ministra národní obrany (Ludvíka Svobodu nahradil Antonín Čepička). Od poloviny roku byla NROS doplněna o ministra národní bezpečnosti Luďka Kopřivu. Všechna zasedání se účastnil K. Gottwald, který ji předsedal. Jednání se zpravidla zúčastnil i gen.plk. Gusjev, hlavní sovětský poradce u ministra národní obrany.

Přestože NROS vznikla jako státní orgán, byla ve skutečnosti orgánem KSČ, jelikož její členové byli zároveň vysokými stranickými funkcionáři. Obnovení NROS a přípravy na vznik Státního výboru obrany vlasti vedly na počátku roku 1950 ke zrušení orgánů působících ještě před únorem 1948 – Generálního sekretariátu obrany státu a Meziministerského sboru obrany státu, jehož úkoly týkající se koordinace zbrojní výroby a dalších hospodářských otázek přešly na Státní úřad plánovací, kde byla vytvořena skupina branného hospodářství, záhy přeměněná na Vojensko hospodářskou správu SÚP.

Po rozhodnutí nevytvářet Státní výbor obrany vlasti byla v prosinci 1950 činnost NROS ukončena a řešení otázek obrany státu a výstavby ozbrojených sil přešlo na politický sekretariát a předsednictvo ÚV KSČ. Čs. armáda tak byla podřízena přímo vedení KSČ.

Způsob řízení vojenské výstavby až do roku 1951 byl ve srovnání s první republikou mnohem méně propracován a právně zakotven a nepodařilo se dostatečně vyjasnit vazby a kompetence jeho jednotlivých složek.

Usnesením politického byra ÚV KSČ z 20. září 1954 byl taxativně určen okruh problémů, které mělo řešit PB ÚV KSČ a sekretariát ÚV KSČ. K nim náležely i záležitosti bezpečnosti a obrany státu.

Usnesením PB ÚV KSČ ze dne 2. dubna 1957 byla zřízena **Vojenská komise obrany** jako orgán politického byra pro řízení obrany státu. Působila v letech 1957 až 1968 a v tomto období byly ústavní a státní orgány, včetně prezidenta republiky, vlády a národního shromáždění při řešení otázek obrany státu odsunuty do pozadí nebo z rozhodování zcela vyloučeny. Usnesení PB ÚV KSČ jasně definovalo její postavení: „... podle směrnic politického byra ÚV KSČ studuje a hodnotí současný stav obranyschopnosti státu vcelku a na podkladě závěrů činí zásadní rozhodnutí směřující ke koordinaci všech příprav státu k obraně ve všech odvětvích státní a stranické činnosti.“ VKO se také usnesla, které materiály budou předkládány vládě – pouze ty, u nichž to bylo nutné ze zákona nebo bylo „účelné“.

Zásada stranického řízení ozbrojených sil byla opět jednoznačně stanovena v návaznosti na jednání XI. sjezdu KSČ, který vyhlásil nutnost „dalšího prohloubení a uplatňování vedoucí úlohy strany na činnost orgánů obrany státu.“ v usnesení PB ÚV KSČ z 23. června 1959. Usnesením byly zrušeny odbor obrany při Úřadu předsednictva vlády (!) a komise rad Krajských národních výborů a Okresních národních výborů pro věci obrany (zřízené usnesením vlády č. 477/1955) a byly zřízeny komise obrany při krajských výborech KSČ, okresních výborech KSČ a při Městském výboru KSČ v Praze. Vedle VKO nejdůležitější otázky zásadního významu nadále řešilo PB ÚV KSČ.

VKO zejména řešila mírové a válečné počty ozbrojených sil, výstavbu národního hospodářství z hlediska obrany státu a jeho mobilizace v případě války, brannou a morálně-politickou přípravu obyvatelstva k obraně, operační přípravu státního území a civilní obranu a ochranu obyvatelstva proti zbraním hromadného ničení. Materiály pro ni připravovala zejména kolegium ministra národní obrany, vojenská rada ministra národní obrany, případně složky podřízené MNO a NGŠ a také Státní plánovací komise. Materiály, které měly zásadní politický či národohospodářský dosah, VKO předkládala PB ÚV KSČ. To také řešilo přípravu vojsk ČSLA (výcvikové dokumenty k bojové a operační přípravě vojsk a štábů, přípravu záloh, problematiku politické práce v ČSLA, organizaci a řízení ČSLA, zabezpečení příslušníků ozbrojených sil a zahraniční styky apod.

Předsdou VKO byl 1. tajemník ÚV KSČ, a další straničtí funkcionáři – tajemník ÚV KSČ pro ideologické otázky, předseda vlády, místopředseda vlády – předseda Státní plánovací komise, místopředseda vlády – stálý představitel v RVHP a ministři, jejichž resort byl odpovědný případně ovlivňoval obranyschopnost státu, především ministerstvo národní obrany a ministerstvo vnitra. VKO měla velmi úzký vztah k státně administrativnímu oddělení ÚV KSČ (v jehož čele stál M. Mamula), označované nejprve jako 14. oddělení, od 1960 jako 13. oddělení, od 1961 jako XI. oddělení. a od roku 1965 jako VIII. oddělení ÚV KSČ. Vedoucí tohoto oddělení ÚV KSČ byl sekretářem komise. VKO zasedala zřejmě naposledy 26. října 1967 (nebo se materiál z jejich jednání nedochoval). Komise sice pracovala jako orgán strany i státu, ale závaznost jejich usnesení nebyla pro státní a hospodářské orgány z právního hlediska zabezpečena.

Přímé vedení ozbrojených sil orgány KSČ zdůraznilo ještě usnesení předsednictva ÚV KSČ z 14. února 1967: „prohloubit vedoucí úlohu strany, jakožto základ obranného systému a hlavní linii jeho řízení. Uplatnění vedoucí úlohy strany v této oblasti nadále rozvíjet především cestou zvyšování úrovně a zdokonalování práce komisí obrany, které jako orgány strany a státu řídí činnost na všech úsecích obranné soustavy v rámci své působnosti.“

Snahy o uplatnění vlivu předsednictva vlády a předsedy vlády v oblasti upevnování obranyschopnosti země předložené VKO v lednu 1965 byly odloženy s tím, že tato otázka bude řešena v rámci rozpracování otázek úlohy vlády (srov. usnesení předsednictva ÚV KSČ z 5. ledna 1965).

V souvislosti s novým uspořádáním centrálních orgánů, byla projednávána od roku 1967 také uspořádání státního zřízení v oblasti obrany státu. Bylo konstatováno, že: „*Přímé řízení obrany státu stranickými orgány mělo za následek, že Národní shromáždění a vláda v této oblasti nevykonávaly ústavní pravomoci a byly prakticky z rozhodování základních otázek obrany státu vyloučeny. Byly vyloučeny i z řešení takových otázek, které mohly kvalitně řešit ve své kompetenci, a naopak komise obrany předsednictva ÚV KSČ [tj. Vojenská komise ÚV KSČ] tyto otázky řešila s menší znalostí problémů. Dále byla narušována odpovědnost státních orgánů a znemožněn právní postih při plnění úseků obrany.*“

Řešením bylo ustanovení zvláštního nadresortního orgánu pro obranu a to ústavním zákonem, nebo přenést rozhodování v otázkách obrany v plném rozsahu na nejvyšší státní orgány (Národní shromáždění, prezidenta republiky a vládu).

Zákonem č. 10/1969 Sb. byla s účinností od 1. března 1969 vytvořena Rada obrany státu. Při jejím vytváření se vycházelo z následujících předpokladů: pravomoc prezidenta republiky jako vrchního velitele ozbrojených sil nebude dotčena. Své pravomoci v oblasti obrany státu bude vykonávat opět Národní shromáždění a především jeho branně bezpečnostní výbor, který měl posuzovat všechny legislativní návrhy z hlediska zabezpečení obrany republiky, provádět důslednou kontrolu hospodaření s lidskými a materiálovými zdroji v ozbrojených silách apod.

Úkolem Rady obrany státu bylo zejména určovat základní koncepci výstavby branného systému ČSSR a v něm zejména výstavby ozbrojených sil, schvalovat základní opatření civilní obrany a přípravy státních orgánů a hospodářství pro případ války, projednávat ekonomické zabezpečení, schvalovat základní pojetí operačního plánu obrany státu, navrhuje opatření nutná k řízení v případě války, v případě ohrožení státu byla povinna činit opatření ke zvýšení připravenosti státu k obraně, a to ještě před vyhlášením válečného stavu nebo vypovězením války, za války rozhodovat o nutných opatřeních.

ROS byla oprávněna stanovit úkoly příslušným federálním ministerstvům a federálním ústředním orgánům a vyžadovat od nich zprávy a návrhy o přípravě a organizaci obrany ČSSR. O přípravě a stavu obrany byla ROS povinna podávat zprávy Federálnímu shromáždění, které také schvalovalo opatření ROS. V případě nesouhlasu pozbývala rozhodnutí ROS platnost.

ROS se skládala z předsedy, místopředsedy a z dalších 4 až 8 členů, které jmenoval a odvolával prezident republiky. Sekretářem ROS byl náčelník generálního štábu a funkci sekretariátu vykonával generální štáb ministerstva národní obrany. Prezident republiky měl právo vyžádat si svolání ROS, účastnit se jejich schůzí a předsedat jim. Dále měl právo navrhnout ROS opatření a požadovat od ROS zprávy a projednávat, které úkoly je nutno řešit.

Rada obrany státu byla též zřízena na úrovni obou republik. Jejich předsedu, místopředsedu a členy jmenoval a odvolával předseda (federální) ROS. Rada obrany ČSR byla odpovědná České národní radě, Rada obrany SSR Slovenské národní radě. Rady obrany byly zřízeny také u národních výborů

Zákon o Radě obrany státu byl novelizován zákonem č. 160/1990 Sb. Sekretářem ROS se stal ředitel odboru obrany a bezpečnosti úřadu předsednictva vlády ČSFR a odbor obrany a bezpečnosti vykonával funkci sekretariátu, a zákonem 133/1991 Sb., podle něhož byly Rada obrany České republiky a Rada obrany Slovenské republiky oprávněny v rozsahu svých působností stanovit závazné úkoly ministerstvům a ostatním ústředním orgánům státní správy republik a radám obrany zřízeným v republikách. V Praze, Bratislavě a v okresech a městech, které určily rady obrany republik se zřídily rady obrany, jejichž předsedu, místopředsedu a ostatní členy rady jmenuje a odvolává předseda rady obrany příslušné republiky.

Rada obrany státu

Rada obrany státu měla na konci roku 1989 devět členů (s Gustávem Husákem 10), a to Miloše Jakeše (generálního tajemníka KSČ), armádního generála Ing. Milana Václavíka (ministra národní obrany) a generálporučíka Františka Vincla – tyto tři členy na konci roku odvolal z funkcí Gustáv Husák) a 9. února byli odvoláni Karel Urbánek (nový generální tajemník KSČ), Ladislav Adamec (předseda federální vlády), Ignác Janák (1. tajemník ÚV KSS), Jaromír Žák (předseda Státní plánovací komise), Rudolf Hegenbart (vedoucí 13. oddělení ÚV KSČ) a František Pinec (federální ministr vnitra).

Nově byli jmenováni: generálplukovník Ing. Miroslav Vacek (ministr obrany), Ing. František Pinc (KSČ), Marian Čalfa (předseda federativní vlády), Valtr Komárek (místopředseda federativní vlády), Vladimír Dlouhý (místopředseda federativní vlády) Milan Čič (předseda slovenské vlády), Jiří Dienstbier (ministr zahraničí), Richard Sacher (federální ministr vnitra), Petr Pithart (předseda české vlády) a Jiří Křižan (poradce prezidenta).

Archivní fondy:

Vojenská rada při předsednictvu vlády – Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha, inventář, rozsah 1 karton

Nejvyšší rada obrany státu – VÚA–VHA, inventář, rozsah tři kartony, též uloženo v Národním archivu

Vojenský komitét při ÚV KSČ – VUA–VHA, inventář, rozsah 1 karton

Politický sekretariát ÚV KSČ, NA, inventář

Politické byro ÚV KSČ, NA, inventář

Materiály státně administrativního oddělení ÚV KSČ nebyly do archivu předány

Vojenská komise obrany, VUA–VHA, inventář, rozsah 26 kartonů

Rada obrany státu – fond dosud do archivu nebyl předán

Literatura:

Jiří BÍLEK – Jaroslav LÁNÍK – Jan ŠACH, *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí (květen 1945 – květen 1955)*. Historie československé armády 6. Praha 2006

Jiří KABELE a kol., *Rekonstrukce komunistické vlády V*. Praha 2003.

Zdeněk MALÝ, *Vývoj a úloha nejvyšších kolektivních orgánů řízení armády a obrany státu (1945–1950)*. Historie a vojenství 1967, č. 6, s. 916–917.

Zdeněk MALÝ, *Vývoj a úloha nejvyšších kolektivních orgánů řízení armády v letech 1951 až 1956*. HaV 1968, č. 1, s. 860–902.

OTČENÁŠKOVÁ, *Zpráva o zpřístupnění sdruženého archivního fondu Nejvyšší poradní orgány v armádě v letech 1945–1956*. HaV 2005, č. 1, s. 136–139